

Az 1868. évi XXXVIII t.-c. parlamenti tárgyalása.

Eötvös József bárónak, a nagy magyar kultúrpolitikusnak csak egy törvénye nyert királyi szentesítést: a népiskolai közoktatás tárgyában készült 1808. évi XXXVIII. t.-c.

Ennek a törvénynek első elgondolása és megfogalmazása 1848-ban történt. Eötvös első minisztersége idejében be is nyújtotta. Akkori képviselőházi és felsőházi tárgyalásáról Hajdú János könyve részletesen szól.¹ E tárgyalás eredménye az lett, hogy a képviselőház többsége, hosszas vita után elfogadta. A felsőház azonban úgynevezett halasztó határozatot hozott: „a felsőház azon meggyőződésben van, hogy az elemi iskolák rendezése ezen országgyűlés legközelebbi egybegyűlésére lenne halasztandó.”

A 19 §-ból álló javaslat tárgyalására nem került többé sor.

Az 1867. évi kiegyezés sok közjogi törvény megalkotását tette szükségessé.

Az 1867-ben meghozott törvények száma 18, az 1868. évié 58. Ezek mind nagyjelentőségű, alapvető törvények, melyekkel évszázadok mulasztásait kellett pótolni és az új Magyarország alapjait lerakni.

E törvények tárgyalásánál minduntalan súlyos közjogi, nemzetiségi és felekezeti kérdések merültek fel, melyek elfogadásukat késleltették. Pedig sietni kellett, mert az 1865. december 10-re összehívott képviselőház mandátuma lejárában volt, s csak 1868. december 10-ig lehetett a írázat együtt tartani.

A sok rendezésre váró kérdés okozta, hogy a sokaktól kívánt és Eötvös József bárótól elvárt népoktatási törvényjavaslatot Eötvös a kiegyezés után mindjárt nem nyújtotta be.

1868. júniusában Simonyi Lajos báró, a híres Simonyi Óbester fia, néhány év múlva maga is miniszter, interpellációt intézett a kormányhoz. Azt kérdezte „vájjon szándékozik-e és pedig mielőbb a közoktatás tárgyában kielégítő törvényjavaslatot előterjeszteni?”²

Eötvös a képviselőház június 23-i ülésén felelt a kérdésre.

¹ Hajdú János: Eötvös József báró első minisztersége. (1848.) Budapest, 1933. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

² Az 1865-dik évi december 10-re hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Nyolcadik kötet.

„E tárgya által oly nagyfontosságú interpellációra — úgy mond — nem adhatok jobb választ, mint midőn ezennel a népiskolai tanintézetek ügyében a törvényjavaslatot a ház asztalára tisztelettel leteszem.”³

A bejelentést általános helyeslés fogadta.

Eötvös a javaslatot röviden indokolta.

Bevezető szavait idézem.

„Nem foglalja e törvényjavaslat magában az összes nép-oktatási kérdést, de magában foglalja azon intézkedéseket, melyeket arra, hogy hazánkban a népnevelés végre az ország állapotához méltó állást foglaljon el, szükségesnek tartok. Ez a nemzet legnagyobb részének fekszik érdekében, s, miután alkotmányunk alapja demokratikus, összes közoktatásunknak alapját is a népnevelésben kell keresnünk: azt hiszem, ez minden esetre az első lépés, melyet ezen pályán tenni kell.”

„A népnek értelmi emelésében fekszik — legbensőbb meggyőződésem szerint — e haza egész jövője. Ettől függ, hogy nemzetünk, mely e földet vitézsége által fegyverrel foglalta el, azt értelmessége által megtartsa. Most Európának e helyén más nemzetnek, mint valóban civilizált nemzetnek helye nincs.”

„Sürgető szükségnek tartom, hogy a t. Ház ezen javaslat felett minél előbb határozzon.” „Mi, mint az országnak alkotmányos kormánya csak ott és annyiban rendelkezhetünk, amennyiben a törvény arra jogosít. És így mindaddig, míg törvény nincs, sem az egyes szülőket arra, hogy gyermekeiket iskolába küldjék, sem az egyes községeket arra, hogy iskola-mestereiket ellássák, vagy iskolaépületeket állítsanak fel, nem kényszeríthetjük.”

Ez utóbbi rész célzás volt az abszolutizmus törvénytelen intézkedéseire.

A Ház a törvényjavaslat kinyomatását és a Ház tagjai között való szétosztását határozta el.

Mielőtt a javaslat tárgyalását ismertetném, egy lényeges kérdést kell megvilágítanom. Nevezetesen azt, van-e értelme és jelentősége annak, hogy most, a törvény 70 éves jubileumán, Eötvös születésének 125. évfordulóján a törvény felé fordítsuk figyelmünket?

Magával a törvénnyel, annak tartalmával, politikai és kulturális hatásával többen foglalkoztak. Az újabb magyarázatos kiadásokból pedig azt láthatjuk, hogy mi van még a törvényből érvényben.⁴ A törvénynek a két házban való tárgyalásáról részletesen senki sem írt. Ennek az lett a következménye, hogy a rá való hivatkozások bizonytalanok és a tárgyalásról téves felfogások és vélemények kerültek forga-

³ u. ott.

⁴ Például: Serényi Antal: A tanügyi jogforrások gyűjteménye. 2. sz. Pécs. 1937.

lomba: a törvény országgyűlési tárgyalásán történekről túlzottan kiszínezett képeket festettek. És ezekre gyakran hivatkozás is történik. Pedig nincs szükség arra, hogy egy nemzet fiainak felfogásában mutatkozó különbséget nagyítsuk.

A törvény elvi jelentőségű szakaszai ma is változatlanul érvényben vannak.

De a törvény tárgyalása sok tanulságot is rejt magában. Ezekben a 70 év távlatából megjelenő problémákban nemcsak a múlt kérdéseit kell látnunk. Összekapcsolódnak a jelennel is. Ma is előtérbe került és még jobban előtérbe fog jutni a népoktatás kérdése. Nagy részben ugyanazon politikai okok alapján, mint 1868-ban. Akkor is az volt egyik legfőbb ok, hogy a népjogok kiterjesztése folytán a népműveltség emelése az államnak nemcsak érdeke, hanem legfőbb kötelessége. De megmaradtak más problémáink is. A felekezeti, az állami és a községi iskolák helyzete. Az állam bölcsesége azóta sok, akkor nehéznek látszó kérdést oldott meg: a felekezeti iskolák támogatását, és ezzel különösen a háború után nehéz körülmények közé jutott egyházi iskolák fennmaradását nagy erőfeszítéssel segíti. Két dolog, melyek pedig a vitákban sarkpontot alkottak, nagy józansággal tisztázódott. Az állam a jogát, melytől az egyházak annyira félték, a kötelességüket teljesítő felekezeti iskolákkal szemben önként korlátozta. Az egyházak pedig az állam feltételeihez és irányításához szívesen alkalmazkodtak. Az állam, a község és az egyházak jogai és kötelességei az elmúlt 70 esztendő alatt teljesen tisztázódtak, s alig hagytak fenn ütközőpontot. Akadnak természetesen ma is elégedetlenkedők minden oldalon. Ezek azonban legnagyobbbrészt nem a népoktatás lényeges pontjait, hanem inkább mai állapotát kifogásolják.

1868-ban sokkal több volt az ütközőpont. A történelmi jogaikat féltő egyházak és a radikális centralisták között áthidalhatatlannak látszó űr volt. Nagy bölcseségre mutatott minden oldalon, hogy nem voltak teljesen hajlíthatatlanok, s ha nem is nyugodtak meg egészen a hozott határozatokban, nem vették igénybe a törvényhozásban rendelkezésükre álló legszélsőbb módokat. Hozzá kell tennünk, hogy a háttérben mindig ott állt még a nemzetiségek megoldhatatlan problémája is.

Jogosan mondta legnagyobb mai magyar kultúrpolitikusaink egyike: „Szerencsénk, hogy megvan az 1868. évi XXXVIII. t. c, nem hiszem, hogy ma különbet tudnánk alkotni.”

Ebben a gondolatban kísérjük végig a törvény képviselőházi és főrendiházi tárgyalását. Sokszor nehézkesek lesznek az akkori beszédekből, hozzászólásokból vett idézetek. Azóta nyelvünk szerkezete egyszerűbb lett. Idegenszerűek is. Pedig kerültem a különösen gyakori latin, német és francia idézeteket.

A javaslat tárgyalására — a már említett okok miatt — nem kerülhetett azonnal sor. Október 1-én egy akkor megválasztott 25-tagú képviselőházi népoktatási bizottság elé utalták.⁵

A bizottság tagjai között történelmi neveket találunk, így például: Podmaniczky Frigyes bárót, Sziládi Áront, Bezerédy Lászlót, Csenged Antalt, Nyáry Pált, Pestmegye 48-as volt alispánját, Trefort Ágostont, Tisza Kálmánt, Kerkápoly Károlyt, Hunfalvy Pált, Rónay Jácintot, Székács Józsefet, Zichy Antalt, a festő Zichy Mihály testvérbátyját, a a nagyszerű polihisztor történész, nyelvész, lélekbúvár politikust. Ő lett a javaslat előadója is. A bizottság elnökévé Nyáry Pált választotta meg.

A bizottság jelentését november 10-én terjesztette a képviselőház elé. A beterjesztéssel kapcsolatban a bizottság elnöke röviden szólt a bizottság munkájáról.

„A bizottság véleménye szerint a népnevelés a nemzetnek legelső és legvalódibb közös ügye és közös tartozása, melynek lerovásával bármily ürügy alatt késedelmeskedni a nemzet képviselőinek a legszelídebb kifejezéssel élve — indokolatlan mulasztás lenne. Ennélfogva kettőztetett szorgalommal sietett a küldöttség hivatásának megfelelni, azért, hogy a törvényhozás képesítve legyen még ezen ülészak alatt — bármily rövid is legyen annak hátralévő tartama — ily, a hazában annyira érzett hiány pótlására egy célszerű népoktatási törvény alkotása által.”⁶

A jelentés így szól:⁷

„A bizottság a népoktatás nagyfontosságú kérdésének megoldását csak úgy hitte óhajtott sikerrel kezdeményezhetőnek, ha az a hazánkban létező különböző hitfelekezeti honpolgárok megnyugtatásával s illetőleg a létező tényezők számbavételével történik.”

„Ennélfogva, mielőtt a törvényjavaslat érdemleges tárgyalásához kezdett volna, a hitfelekezetek fejeihez felszólítást intézett, hogy a tárgyban legtöbb ismerettel bíró szakférfiakat jelölnék ki.” „A beérkezett válaszok folytán a bizottság 32 szakférfiút választott ki s hívott meg a tárgynak külön vizsgálati — úgynevezett enquete — értekezleten leendő kellő felvilágosítása végett.” „Az értekezlet megtartott s eredménye a várakozáson alul nem maradt.”

„Ily előzmények után fogván hozzá komoly feladatához a bizottság, mindenek felett kettőt tartott szem előtt: a nem kielégítő, sőt részben szomorító jelent és a jobbnak óhajtott és általunk előkészítendő jövőt.”

„A bizottság hibának tartaná művelődésünk bármily

⁵ Naplók IX. kötet.

⁶ Az országos ülés 1868. évi november 10-iki naplója. X. kötet.

⁷ Irományok VI. kötet 359. szám.

hiányos, de már fennálló tényezőit elrontani, mielőtt biztos kilátás volna azok helyébe nyomban más jobbat állíthatni.”

Itt a bizottság a meglevő hitfelekezeti népiskolákra célozott, melyek megszüntetésére a Ház radikális tagjaiban, az akkori idők szelleme szerint megvolt a hajlandóság.

„Amint óvakodott ettől a bizottság — folytatja a jelentés

— úgy másrészt nagy gondot fordított arra, hogy a tökéletesevésnek sehol útját ne vágja, sőt azt mindenütt, ahol és amennyire lehet, kezdeményezze, elősegítse.”

„A tanszabadság elvéből indulván ki, nem volt szabad figyelmen kívül hagynunk azon jogos féltékenységet sem, mellyel a hazánkban létező hitfelekezetek saját autonómiájuk és testületi, illetőleg egyéni szabadságuk megóvásához az államnak különben nem tagadott főfelügyeleti joga irányában ragaszkodnak.”

„Az állam e főfelügyeleti jogának szabatos körvonalazása fogja képezni e törvény egyik célját, ha sikerül, érdemét.”

„A közös iskolákat, folytatja a jelentés, ezalatt főként községi, állami, de társulati és magániskolák is értendők — a bizottság nem az illető felekezeti iskolák rovására, hanem az előidézendő üdvös verseny által azok javára is óhajtja életbe léptetni.”

„Kötelező módon csak ott javasolja azok felállítását, ahol vagy semmi, vagy a törvényben megszabott kellékeknek megfelelő iskola nincsen s az illető hitfelekezetek ilyenek felállítására és fenntartására a magok erejéből nem képesek.”

„A kisdédóvodák üdvös és szükséges voltát a bizottság elismeri s forrón óhajtja elterjedésüket, de nem tartja azokat a tulajdonképeni „tanítás” körébe s a „közoktatási tanítéztekről” szóló törvény keretébe foglalhatóknak; s így e törvényjavaslatnak a kisdédóvodákra vonatkozó egész fejezetét mellőzendőnek vélte.” „Ellenben szükségesnek tartotta a „felsőbb” népiskolák mellé még az úgynevezett polgári iskolákat kiegészítő láncszem gyanánt venni fel, melyet, mint népesebb városainkban az alsóbb és középosztály művelődésének hatalmas emeltyűjét a mélyen tisztelt képviselőház magas figyelmébe ajánl a bizottság.”

A bizottság alakilag és szerkezetileg sokat változtatott a javaslaton. Az egyes fejezeteket és szakaszokat átcsoportosította, az eredeti 136 §-ból 148 § lett, lényegileg azonban nem változtattak az alapelveken. A változtatásokhoz Eötvös hozzájárult.

Az így beterjesztett javaslat a képviselőház kilenc osztályának előadójából alakult úgynevezett központi bizottság elé került, mely a 25-ös bizottság javaslatát és jelentését magáévátette, illetve alapjában elfogadta, szerkesztésére és részleteire nézve jóváhagyta és a képviselőháznak a novemberi 17-i ülésén elfogadásra ajánlotta. E központi bizottság észrevételei — idézem — „bár számosak, de csakis egyes leírási vagy

sajtóhibák kiigazítása és helyenként a törvény céljainak világosabb kifejezésére szorítkoznak.”⁸

Ami ezután történt, szinte hihetetlen gyorsasággal következett be.

November 19-én a képviselőház *Gajzágó Salamon* elnöklése alatt megkezdte a javaslat tárgyalását és azt általánosságban még az nap el is fogadta.

A javaslat általános vitájában *Tisza Kálmán, Debrecen követe* szólalt fel először. — A javaslatot elfogadta, mert megfelel a tanszabadság és a tankötelezettség elvének és elismerve látja benne azt az elvet, hogy „házánk mai viszonyai közt sem az nem lehet, hogy a népművelés ügye egyedül a hitfelekezetekre bízassék, sem az nem lehet, hogy a hitfelekezetektől teljesen elvétségessék,” s „lehetővé teszi valósággal, hogy a ma már létező iskolák fennállhassanak.” Szavai-ból kicsendül azonban a neheztelés, hogy a javaslat tárgyalása előtt a felekezetek véleménye nem kéretett ki, „nem azért, hogy az állam az ő szavuktól tegye függővé rendelkezési jogát, hanem azért, hogy rendeíkezhetési jogával úgy éljen, hogy minél nagyobb és szélesebb körben már előre megnyugvást keltsen.”

Tisza Kálmán után *Eötvös* szólalt fel és válaszolt Tisza Kálmánnak arra a megjegyzésére, hogy a bizottság a javaslat alapelvein a hitfelekezeti iskolák javára olyan változtatást végzett, mely nem egyezik az eredeti javaslat elgondolásával, de amely a javaslat előnyére szolgál. Eötvös dicsérte a bizottság munkáját, elismerte, hogy ilyen változtatás történt, de az ő hozzájárulásával, és tagadta, hogy ez az ő elveivel ellentétben állana.

Eötvös után *Bobory Károly* szólt röviden a javaslat mellett s ezzel az általános tárgyalás nem egészen fél óra alatt befejeződött s az elnök enun-ciálta: „Nem lévén senki felírva és a szónokok közül senki a törvényjavaslat ellen nem szólván, talán nem csalódom, ha kimondom, hogy a t. képviselőház a nevelés ügyében beadott törvényjavaslatot általánosságban egyhangúlag elfogadja.”

Következett a részletes tárgyalás. A legelső felszólaló, *Olgyay Lajos* indítványából megint a javaslat egy új támadási felülete tűnt elő. Mindjárt meg kell állapítanom, hogy ehhez hasonló hangnemben kevesen szóltak. Olgyay a következőket mondotta: „Azon körülményre vagyok bátor a tisztelt Házat figyelmeztetni, hogy számosak a hazában oly családok, akik szegénységüknél fogva alig várják, hogy gyermekeik annyira felnőjjenek, hogy azokat szolgálatba adhassák. Az ily szülők gyermekeire nézve, ha azok oly helyen szolgálnak, ahol iskola van. ott semmi nehézség nem forog fenn, mert úgy lehet a tanítás óráit beosztani, hogy mindkét köteles-

⁸ Irományok VI. kötet 370. szára.

ségöknek megfelelhetnek. Hanem ezekre megy oly községeknek száma Magyarországon, ahol helyben nincs iskola és tán sohasem lesz iskola. Ha már most a törvény szerint az ily községek gyermekeit arra kényszerítjük, hogy más helységbe járjanak, akkor az olyan gyermekek, akik szolgálatba kénytelenek állani és akiket sokszor a gazdák csak azért fogadnak fel télire, és azért adnak nekik téli kenyeret, hogy nyáron át legyen cselédjük — ily gyermekek, hogyha a szomszéd faluba járnak, hacsak félórányira is, a gazdaembernek hasznavehetetlenné válnak. Nem lesz-e ennek azon következése, hogy az ily gyermekek kenyér nélkül, vagyis inkább szolgálat nélkül fognak maradni nyáron és télen a szüléknek terhére esni.” Ezért indítványozta: „Azon községekben, ahol a szabályok szerinti rendes iskola nincs és a tanulók más községbe kénytelenek járni: az egész évre szolgálatba szegődött gyermekek ezen kötelezettség alól kivétnak azon feltétel mellett, hogy azoknak legalább az írás, olvasás és számolás vasárnaponkénti tanításáról gondoskodva legyen.”

Olgyay indítványát elvetették.

Lényegtelen stiláris változtatások után a 11. §-nál a tanítárgyakkal kapcsolatban *Geduly Lajos* így szólt:

„Elismerem, hogy a mezőgazdaság tanítása az elemi iskolákban nemcsak célszerű, de szükséges is; de csak ott, hol a mezőgazdaság valóban üzetik is. Azonban, hogy a mezőgazdaság nagyobb városok elemi iskoláiban előadassék, nemcsak szükségesnek és célszerűnek nem tartom, hanem valószínűs időpazarlásnak tekintem. Én legalább nem látom okát, hogy nagyobb városok, mint Pest, Pozsony, Sopron vagy Győr városa elemi iskoláiban miért taníttassák a mezőgazdaság.”

Bónis Sámuel válaszolt erre: „Magyarország leginkább mezőgazdasággal foglalkozó ország. Hol van az megírva, hogy azon pozsonyi iskolában nevelt gyermek éppen kézműves lesz és nem mezőgazda?”

Geduly indítványát el is vetették.

A legközelebbi vita a tanítóképzők osztályainak számánál keletkezett. A javaslat számolva azzal, hogy a szükséges több ezernyi tanítót nem lehet képezni, ha a képzőbe való bejutást megnehezíti, elhagyta a felvétel feltételei közül a 4 középiskolai végzettséget és csak azt kívánta, hogy ha ilyen végzettséget igazoló bizonyítványa nincs, úgy „felvételi vizsgának kell magát alávetnie” a gimnázium vagy reáliskola 4 alsó osztályának anyagából. A tanítóképzők évfolyamainak számai háromban kívánta *Eötvös* megállapítani azzal, hogy e 3 éves tanfolyam bevégezése után egy évre, de legfőljebb két év eltelte alatt köteles a jelölt vizsgát tenni, és úgy nyerhet tanítói oklevelet. A képző tanárainak számát is legalább 3-ban kívánta a javaslat megállapítani.

Tisza Kálmán, Bónis Sámuel, Ivánka Imre, Csanádi Sándor. Zsedényi Ede a tanítói oklevél megszerzésének meg-

könnyítése végett és azért, hogy a szegény felekezeti képzők terhét könnyítsék, azt kívánták, hogy maradjon ki a törvényből a 3 év és a 3 tanár, „mert nem az a cél, hogy 3 tanár 3 évig tanítsa a tanítójelölteket, hanem az, hogy mikor vizsgálatra bocsáttatnak, jól állják ki a vizsgát.”

Eötvös a változtatás ellen szólt, de a többség a Tiszáék javaslatát fogadta el.

Ez a változtatás később sok bajt okozott, inerte a képzőintézetek évfolyamainak számát csak nehezen lehetett emelni, nem lévén rá a törvényben intézkedés.

Ezzel az első tárgyalási nap a 15. § elfogadásával véget ért.

Másnap a 23. §-nál szólalt fel először *Schwarcz Gyula*. a kiváló kultúrpolitikus, később az egyetemen az ókor tanára.

Akkor még csak 29 éves volt, de már régóta foglalkozott Magyarország kulturális statisztikai adataival és különösen a népoktatással és a tanítóképzéssel. — Erről már 1865-ben könyvei jelentek meg, melyek abból az időből ma is adatgyűjteményeink, forrásaink. Legtöbbnyire maga gyűjtötte — nagy nehézségekkel — adatait, mert hivatalos statisztikai adatgyűjtés nem volt, az abszolútizmus statisztikai adatai pedig közismerten célzatos hamisítások voltak.

Schwarcz Gyulát néhány nap előtt választották csak meg egy időközi választáson. Első bemutatkozását a Ház tagjai nem fogadták szívesen. Ennek Schwarcz Gyula is oka volt. A törvényjavaslatot leszólta s azt mondta, ha ő a benyújtáskor itt lett volna, egy másikat, jobbat terjesztett volna elő. A népoktatás kérdésében szerzett tudását és adatait túlzottan hangsúlyozta. A Ház tagjai benne tanult, de gyakorlati ismeretekkel és tapasztalatokkal nem bíró tudóst láttak. Ennek kifejezést is adtak, mikor a vita során jellemezték.

Schwarcz Gyula első felszólalásában kérte, hogy ne csak az mondassék ki, hogy a község milyen körülmények között köteles iskolát állítani, hanem az is, hogy mennyi idő alatt. Például 3 év alatt. Ennek be nem tartása esetén a község ellen büntető szankciók legyenek alkalmazhatók.

Eötvös felszólalt és védte a községek jószándékát. *Madarász József Schwarcz Gyula* javaslatát pártolta. Többen — köztük *Pulszky Ferenc* — az eredeti javaslatot. Néhányan erősebben neki támadtak az indítványozó Schwarcz Gyulának és statisztikai adatainak. Magyarországon a statisztika nagyon új volt még akkor. A helyzetet jellemzi *Berzenczey László* felszólalása: „Nem azért” szólalok fel, mintha a törvényjavaslatot eredeti alakjában nem pártolnám, hanem azért, mert csakugyan sajátságosan jön ki, hogy ezen kérdés oly heves vitatkozást idézett elő a Házban még pedig azért, mert egy fiatal képviselőtársunk itt felállván, ugyancsak neki rohantak oly dolgokkal, amik nem is argumentumok.” „Én nem tudom micsoda argumentációhoz tartozik az

valakire azt mondani, hogy nem tudja a számokat, a statisztikát, nem tanult logikát, nincs praxisa, nem gyakorlati ember. Ezek nem érvek, és ha valaki előáll az ő bölcsességével és azt mondja, ő ennyit meg ennyit nevelt a világba, erre csak azt mondom, hogy ily modorú nevelés nem árul el neveltséget.”

Schwarcz Gyula újra felszólalt. Védte javaslatát és adatait. Egy kissé bizony kinevették. De a vita több mint egy órára megmozgatta az addig nyugodt Házat.

Indítványát végre is a többség elvetette.

A 64. §-nál történt az első nemzetiségi felszólalás. A magyar nyelv tanításának ügye eddig nem fordult elő. A törvény szerint ugyanis a tanítás a népiskolában a gyermek anyanyelvén folyik. Tehát a tárgyak közé felvett írás, olvasás, nyelvtan erre vonatkozott. A 64. § a felsőbb népiskolák tárgyait sorolja fel ily módon:

„anyanyelv, amely iskolában a tanítás nyelve nem magyar, ott a magyar nyelv.”

A felszólaló *Babes Vince* román nemzetiségű képviselő a magyar nyelv kötelező tanítása ellen szólt.

„Helyeslem — mondta— hogy a magasabb népiskolában az anyanyelven kívül még egy másik nyelv is taníttassék. De mikor arról van szó, hogy melyik legyen ez a másik, akkor én magamnak mást elképzelni nem tudok, mint azt, mely az illető népnek a legszükségesebb, leghasznosabb.” „Sohasem tudnék pártolni oly intézkedést, mely egyik nyelvnek a másik rovására világos privilégiumot ad.” „Míg a magyar ajkúak csakis saját nemzeti nyelvüket tanulják, a nem magyar ajkúak köteleztetnek egy másik nyelv tanulására.” „Ez sérti a jogegyenlőséget és viszonyosságot.” „Ugyanígy van a javaslatban a polgári iskoláknál, ahol a nem magyar ajkúaknak a magyar nyelv tanítása az I. osztálytól kezdődik, míg a magyar tananyelvű iskolákban a német nyelv tanítása csak a III. osztályban kezdődik.” „Ismétlem, egyenesen a mellett nyilatkozom, hogy a felsőbb népiskolákban taníttassák egy másik nyelv is, de meghatározni, hogy melyik legyen az a második nyelv, azt hiszem, azok joga, kiket ezen határozat legközelebb illet.” „Megengedem, sőt valószínűnek tartom, hogy a nép, mint-hogy az egész országban a magyar nyelv a hivatalos nyelv és jóformán a legelterjedtebb nyelv, a nép épen azt fogja fiai számára második megtanulandó nyelvnek választani, miben aztán senki semmi kényszert, vagy önkényt nem fog láthatni, és pedig annál kevésbé, mert másrésről a magyar nép szintén, ott ahol saját szüksége ajánlani fogja, nem a német, de más hazai nyelvet fog második tannyelvül választani, mi által a reciprocitás elvének elég tétetnék.”

Indítványa így szólt: „a másik nyelv az illető vidéken divatozó s a nép szükségének leginkább megfelelő nyelv legyen, a községi hatóság megállapítása szerint.”

Babes Vincének még egy indítványa volt. A javaslat

mindenütt általános és *hazai* történelmet és általános és *hazai* földrajzot mond. Babes ehelyett az általános, *nemzeties hazai* jelzőket kívánta. Ezt így indokolta: „A hazai történelemben benne foglaltuk a magyar *nemzetiség* egész története. Sőt nincs is hazai történelem, mely ne lenne identifikálva a magyar nemzet történelmével. De főleg az újabb korban az a különös szokása a magyar történetíróknak, hogy a többi, az országban lakó nemzetek történelmét nem is érintik, pedig hiába tagadnók, a többi nemzeteknek vagy nemzetiségeknek is megvan az ő saját nemzeti történelmük, és ha méltányosak vagy épen igazságosak akarunk lenni, meg kell vallanunk, hogy igen is szükséges, hogy a hazai történelem mellett, melyben a magyar nemzet történelme benne foglaltatik, a többi nemzetek külön történelme s az azokat illető külön földrajz is mint külön tárgy előadassék.” Babes felszólalását gyakran szakította meg az ellenmondás.

Indítványaira *Tisza Kálmán* felelt. „Azt tartom — úgy mond — hogyha helyesen fogná fel a tisztelt képviselő úr nem a saját óhajait, hanem az e hazában lakó népek érdekeit, úgy — ha nem volna benne — követelnie kellene, hogy taníttassák a magyar nyelv; és én azt hiszem, hogy senki itt nem vádolhatja ezen törvényt, és ha elfogadtatik, a törvényhozást szűkkeblűséggel, midőn oly iskolákra nézve, melyek épen azon nemzetiségnél, melyhez a képviselő úr is tartozik, leg nagyobb részben a közös állam költségén fognak felállíttatni, az anyanyelvet hagyja meg kötelezett tannyelvül. Ily eljárás mellett bátran kiállhatja ezen országgyűlés a versenyt a nemzetiségek iránti szabadelvűség szempontjából bármely más államával a világnak és minden esetre a legeléesebb ellentétbe állítja a magyar eljárást azzal, amely a magyarokkal szemben Romániában követetik.”

„De — folytatta *Tisza Kálmán* — mindezekért nem szólaltam volna fel, mert ezek már megszokott dolgok, melyeket tőle már máskor is hallottunk. Ma azonban egy új dologgal lepett meg bennünket: azzal, hogy nincs Magyarországnak egységes történelme, melyben mindaz, ki e hazában lakik, részesül, hanem hogy itt minden, e hazában lakó nemzetiségnek külön történelme van. Azon történelem, mely Magyarország történet dolgait adja elő, a dolog természeténél fogva előadja mindazok történelmét is, akik e hazában laknak, mert mindazon eseményekben, mérvekről ezen történelem szól, nemcsak egyik vagy másik ajkú tagjai e hazának vettek részt, hanem részt vettek az összes akkor itt élő polgárai, és amennyiben van, vagy lehetne valamelyik nemzetiségnek külön történelme, csak azóta vagy oly időkből van, amidőn a hazának egyes, egyik vagy másik nemzetiséghez tartozó lakói lelkiismeretlenül felizgattatván, ellentétbe tették magukat az összes nemzettel. Egyébiránt egyfelől ezen történelem is benne foglaltatik mégis a közös történelemben és másfelől oly külön tényei ezek egyik

vagy másik nemzetiségű honpolgároknak, melyeket nem kell külön dicsőíteni és történelembe foglalni, hanem mindnyájunknak el kellene felejteni.”

Babes támogatására Hodosiu József, Miletics Szvetozár, Borlea Zsigmond szólaltak fel. Indítványukat elvetette a Ház. A polgári iskolák tárgyainál megismételték ugyanezt.

A második nap a 79. §. elfogadásával végződött.

A harmadik tárgyalási napon Szentiványi Károly elnökölt.

E nap tárgyalási anyagából 3—4 kérdés emelkedett ki.

Első a tanári és tanítói fizetések kérdése. A javaslat a legmagasabb fizetést, a tanítóképző-intézeti tanárét 1000 frt fizetésben és 100 frt szállásbérben kívánta megállapítani, a segéd tanárét 450 frt-ban, a gyakorlóiskolai tanítóét 700 frt-ban. Schwarcz Gyula 1800 frt-ot, illetve 800 és 900 frt-ot javasolt. Indítványát kulturális és gazdasági okokkal támogatta. Eötvös az ország gazdasági teljesítőképességére hivatkozva kérte az eredeti javaslat elfogadását. Így is történt.

Itt mondta Eötvös azt a később szinte kultúrpolitikai végrendeletté lett megállapítását, hogy „a tanítóképzőknek nagy városokban való felállítását nem tartom célszerűnek. Egyes kivételes esetekben, városokban is lehet és kell képzőket felállítani, mert szükséges, hogy a városok számára is neveltesenek néptanítók. Általában véve azonban, minthogy a nevelendő néptanítók nagyobb részének hivatása az, hogy falusi iskolákban működjenek, én a képzőknek városokban és főképp nagy városokban való felállítását nem akarnám szabályul felállítani; sőt ellenkezőleg azt, mint valóságos kivételt tekintem; mert a mi népünk nagyobb része nem a városokban lakik, és így népoktatóinkat nem a városban kell nevelnünk, hanem ott, hol későbbi működésükre jobban előkészülhetnek, azaz kisebb községekben, hol mezei gazdasággal is foglalkozhatnak.”

Schwarcz Gyula a magasabb fizetés megállapítását a polgári és elemi iskoláknál megismételte. A javasolt 300 frt minimum helyett 400 frt legalacsonyabb fizetést kívánt az elemi iskolai tanító, 800 frt helyett 1200 frt-ot a polgári iskolaiak számára. Még pedig *nem természetbeni* járandóságban, mellyel visszaélések történnek, hanem készpénzben.

Tisza Kálmán az eredeti javaslatot és a természetbeni járandóság fenntartását pártolta: „mert a terményekre drága és olcsóbb években egyaránt szükség van. S ha jön egy drágább év az ő készpénz fizetése, meglehet, felire olvad le, mint más évben; mi« ellenben, ha azt, ami élete fenntartására szükséges, terményekben megkapja, az drága években épen úgy megvan, mint olcsóbbakban; és azután drága években a terményekből netalán megmaradó felesleg a drágaság által okozott egyéb nagyobb költség fedezéséhez is hozzájárulhat. Egyébiránt méltóztassék azon fáradságot venni magának, méltóztassék összehasonlítani Magyarországon oly tanítóknak

és oly egyházi hivatalnokoknak, lelkészeknek fizetését, kiknek fizetése a század elején készpénzre változtatott át, és méltóztassék megnézni azokét, akiknek fizetése még, mint itt indítványozva van, meghagyatott úgy, hogy részben terményekben vehessék a fizetést. Erre egy eclatans példát bátor leszek elmondani. A debreceni ref. egyház — mely, mióta Magyarországon a reformáció van, mindig ismeretes volt arról, hogy nemcsak egyik legvagyonosabb egyház volt, de papjait mindig a legkitűnőbbben is fizette — átváltoztatván azok fizetését a század elején készpénzre, adott lelkészeinek 400 frt-ot, mely összeg akkor minden szomszéd községbeli lelkészek fizetését legalább is kétszeresen meghaladta, és 1850-ben azon szomszéd lelkészek fizetése, kiknek akkor csak felényi fizetése volt, mint a debrecenieknek, felment 1000 frt-ra; a debreceni lelkészeké pedig 400 frt-on maradt. Ily következése van annak, ha készpénzben állapítatik meg a fizetés, nem termékekben.”

A fizetés kérdéséhez még mások is hozzászóltak, végre mégis az eredeti javaslatot fogadta el a Ház. Különösen érdekes volt *Besze János* sok tanulmányra mutató beszéde, melyben a külföldi fizetéseket ismertette.

A 115. §-nál *Várady Gábor* azt a javaslatot tette, hogy „bár hazánk pénzereje nem engedi, hogy minden községben államköltségen állíttassanak kisededóvodák”, de mert „a nevelés szüksége nem a gyermek 6 éves korában, hanem ott támad, amidőn a gyermek eszmélni és gondolkozni kezd”, *Várady* azt kérte, fogadja el a Ház javaslatát, mely így szólt:

„a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbíztatik, hogy úgy a kisededóvodákról, valamint egy országos kisededóvóképző felállításáról külön javaslatot terjesszen a Ház elé.”

Justh József *Várady* indítványa és általában az óvodák ellen szólt, de *Podmaniczky Frigyes báró* nagyszerű beszédében sietett az óvodák védelmére. A kisededóvodákat sok tekintetben a népiskolák fölé helyezte és kívánta „a kisededóvodák minél nagyobb számban leendő behozatalát.” *Tisza Kálmán* csodálatos világossággal állapította meg az óvodák célját, hogy „az mint ápoló-, óvó- és nevelőintézet állíttassék fel, nem pedig mint tanintézet.” Ez felelet volt *Várady* felfogására, aki az óvodákban alacsonyabbfokú iskolát gondolt. *Tisza* javaslatára *Várady* indítványát, mint házhatározatot fogadták el.

Nagyobb vita még egy esetben volt. A felett, hogy mekkora legyen egy népoktatási kerület. A javaslat vármegyék szerint kívánta a beosztást és csak Budát és Pestet vette külön kerületnek. Sokan azt kívánták, hogy a kiváltságokkal bíró szabad királyi városok is külön népoktatási kerületek legyenek. Védtek a szabad királyi városok régi előjogait. Mások csak a nagyobb lakosú szabad királyi városokat kívánták a vármegyék tanfelügyelőitől elkülöníteni. Végre is hosszas vita után, melyben 16 képviselő szólalt fel s Eötvös maga is

két ízben, az eredeti javaslatot fogadták el. A vita azonban a drága időből jó pár órát elvett. E vitában mondta *Nyári Pál* azt a később is emlegetett megállapítását, mely a 60-as és 90-es évek magyar szabadelvűségére igen jellemző volt: „A szabadelvűség szellemétől vagyunk áthatva, mégis azon kapjuk rajta magunkat, hogy mi bizony a régi társadalom emberei vagyunk.”

A tanítónőképzőknél *Zsarnay Imre* „az emberiség egyik fele részének, a nőnemnek érdekében tett módosítványt,” mely Eötvös hozzájárulása után így is került a törvénybe: azaz a miniszter tanítónőképzőintézetet nem állíthat, hanem állít, ugyanúgy, mint a tanítóképzőket.

Több lényegtelen módosításról volt csak ezeken kívül szó. Így *Bortea Zsigmond* nemzetiségi tanfelügyelőket kért, *Babes Vince* a tanítóképzők tanítási nyelvét tette szóvá. A segéd- és rendes tanítók megválasztásának feltételeinél *Csengery Antal* indítványára megváltoztatták a 137. §-t azzal, hogy „Segédtanítóknak nemcsak az okleveles tanítók, hanem a képezdei tanfolyamot végzett ifjak is meghívathatnak.” Erre — sajnos — azért volt szükség, mert nem volt és előreláthatólag sokáig nem lehetett elegendő okleveles tanítóra számítani.

A 138. §-ban az elmozdíthatóság okairól keletkezett vita a körül forgott, vajjon csak súlyos hanyagság esetén mozdítható-e el valaki, s közönséges hanyagságot szabad elkövetni. A Ház a szakaszt súlyos jelzővel fogadta el. Ezzel kapcsolatban történt az egész képviselőházi tárgyalás alatt az egyetlen nagyobb derűtséget kiváltó javaslat.

A 141. §-ban az van, hogy a tanító országos, vármegyei, városi és egyházi képviselő lehet.”

Csiky Sándor képviselő ehhez a szakaszhoz a következőket mondta:

„Felfogásom szerint nem állhat meg az, ami a szakaszban van. Épen az előbbi szakaszban mondtuk ki, hogy súlyos hanyagság miatt a tanító elmozdítható; már pedig súlyosabb hanyagságot nem követhet el tanító, mintha 3 évre (akkor még annyi ideig tartott egy ülészak) országos képviselőnek választatja meg magát.” „Én úgy hiszem, hogy az országos képviselővé való választás nem egyeztethető össze a tanítói állással.” A Ház nem volt ezen a véleményen és a javaslat eredeti szövegét fogadta el.

Ezzel a képviselőházi tárgyalás be is fejeződött s a további szakaszokat változatlanul elfogadták.

A szavazás november 23-án történt a javaslat felett s azt a képviselőház többsége felállással elfogadta.

A képviselőház tárgyalása tehát mindössze három napon át tartott. Az általános vita talán nem volt elég elmélyülő és szakszerű, ami abból magyarázható, hogy a kérdés iránt érdeklődő és ahhoz értő képviselők Eötvös elveit és elgondo-

lásait 20 év óta ismerték s annak vitatását nem tartották szükségesnek. Kialakult ellenzéke sem volt a javaslatnak. A részletekre vonatkozó módosítások legnagyobb része a bizottságokban megtörtént. Nem lett volna tehát sem oka, sem jelentősége a vita elnyújtásának.

A képviselőház által átküldött javaslatot a főrendiház három bizottságból összeállított bizottságnak adta ki. A bizottság elnöke *Cziráký János* gróf volt. A hármásbizottság a törvényjavaslat alapelveit elfogadta s a módosítások — a képviselőházéhoz hasonlóan — csak lényegtelen változtatásokra vonatkoztak. A főrendiház is érezte a tárgyalás sürgősségét s ezért azt már december 1-én megkezdte *Majláth György* elnöklete alatt.

A vita megindulása előtt *Eötvös* ismertette javaslatának alap gondolatát. Tudta, hogy a főrendiházban sokan vannak a javaslat ellen. Ezért ez a beszéde nemcsak terjedelemre részletes, hanem oktatásügyi politikájának alap gondolatait is világos csoportosításban, nagyszerű okfejtéssel nyújtja.

Abból indul ki, hogy az államnak, melyben a nép széles rétege kapott jogot a hatalom gyakorlásában való részvételre, kötelességei vannak polgárainak művelődésére. Beszédét három részre tagolta. Felelt a következő kérdésekre:

1. Meddig terjednek a népoktatás mezején az állam jogai és kötelességei?

2. Ki viselje a népoktatásból támadó terheket?

3. Kire bízandó népoktatásunk vezetése, igazgatása és felügyelete?

Bennünket főként az első kérdésre adott felelet érdekel.

Ismertette az állam jogának forrását, az egyházak kétségtelen meglévő érdemeit, de rámutatott arra is, hogy a nagyon gazdag francia egyházak milyen keveset tettek az oktatás érdekében. Hasonlóan van a helyzet Angliában is. Ezért — idézem — „azt, amit az egyház maga nem érhet el, az államra kell bízunk.” „Ahol a népoktatás magasabb fokra emelkedett, ez mindenütt csak az állam közbenjöttével sikerült.” „Valamint az egyháznak érdeke, sőt kötelessége elkövetni mindent, hogy a gyermekekből jó keresztyéneket neveljen, épúgy kötelessége az államnak is az, hogy a gyermekeket jó állampolgárokká nevelje fel!” Ezért „az állam fenntartja magának azt a jogot, hogy az állam polgárait gyermekeik oktatására kötelezze, ennek következtében az állam elismeri azon kötelességét, hogy intézetekről gondoskodjék, melyek által az állam polgárainak ezen kötelességteljesítése lehetővé tétessék.” „Az állam nem vállalván magára azt a kötelességet, hogy a népnevelésről kizárólag s egyedül ő maga gondoskodjék, ezért nem követeli azt a jogot sem, hogy a népnevelés terén minden másokat kizárva monopóliumot gyakoroljon.” Elismeri a felekezetek iskolafenntartási jogát, mondván: „miután a meglévő népoktatási intézetek nálunk csaknem

kivétel nélkül felekezetiék, mi lehetett volna olyan törvénynek praktikus következése, mely a viszonyokat ignorálva, kizárólag állami intézetek felállítását rendelte volna el?”

Van egy másik oka is, hogy az állam nem akar állami monopóliumot a népoktatásban, mondta. „Ahhoz, hogy a népoktatás jó eredményhez vezessen, szükséges, hogy iránta ellenszenv ne ébresztessék.” „Hazánk polgárainak nagy része a felekezeti iskolákban megnyugvását találja, ha a felekezeti iskolák nem ismertetnek el, ez a törvény ellen szükségképen reakciót idézne elő.” „Nézetem szerint — mondja — igazságtalan gyanúsítás lenne feltennünk, hogy a hitfelekezetek ily törvény ellen fel fognak lépni, mely közös iskolák felállítását csak ott rendeli, hol a felekezetek tanintézeteket nem állíthatnak.” Ezekben a közös iskolákban is a felekezetek számára „saját vallási és egyházi elveinek terjesztésére oly tág kör, oly nagy szabadság adatik, hogy a törvény a hit-es az erkölcsstani oktatást nemcsak a rendes tantárgyak közé vette fel, hanem ezen oktatást kizárólag az egyházra bízta.”

„Mindezeknél fogva meggyőződéseim — mondta *Eötvös* — hogy azon határok, melyekig az állam jogainak és köteleseégeinek a népoktatás terén terjedni kell, a jelen törvényjavaslatban, akár az elvek, akár a praktikus kivétel szempontjából tekintsük, helyesen tartattak meg.”

Eötvös vitázó és mégis mélyenjáró felszólalását nagy tetszés követte.

Utána *Simor János* hercegprímás állt fel szólásra. Beszédét így kezdte:

„Engedjék meg a méltóságos főrendek, hogy e magas Ház elé terjesztett, s a népiskolai közigazgatást illető törvényjavaslathoz egész általánosságban néhány szót szólhassak, ámbár érzem, hogy oly fényes beszéd után, mint aminőt (nagy méltóságú és nevű) közoktatási miniszter úr ajkáról hallottunk, nem könnyű a méltóságos főrendek figyelmét ébren tartani.”

Simor János hercegprímás beszédének két fontos témája volt. Egyik az egyház autonómiájának és eddig végzett oktatási munkájának védelme. „Mert ha tudományos fejlettség és közintézetek dolgában a világ elsőrangú népeivel nem is mérkőzhetünk, bár külföldön sem mind arany, ami fénylik” „s ha népünk nélküli is bizonyos műveltség csalékony fénymázát, de megőrizte azt a vallásos nevelés az álműveltséggel járó romlottságtól, s a cinikus önzéstől is, meg a szocialisztikus tanok mérgétől s megőrizte benne a hazaszereget, a nemzeti hűséget, s a friss, egészséges velőt.”

„Mindez azonban nem teszi feleslegessé azt, hogy a nevelés ügyét jövőre az állam is tüzetesebb gondjaira ne méltassa, mint eddig.” „Az állam tűzze ki a célt, mely a népiskolában eléressék, s azután ügyeljen fel arra, hogy az iskola e célnak s feladatának megfeleljen.” A beszéd másik része a

közös iskolák ellen szólt. Visszaidézte Eötvöst, mondván: „az állam soha sem áll biztosabban, mint midőn a polgárok vallásos érzületére támaszkodhatik.” Ezért kívánja a felekezeti iskolák fenntartását. „A közös iskolákat én ugyan — mondta a hercegprímás — soha nem pártolnám,” „csak azt óhajtom, hogy a közös iskolák nálunk csak papíroson maradjanak, s még így se legyen rájuk másért szükség, mint azért, hogy a hitfelekezetek annál inkább sarkaltassanak oda működni, hogy iskoláik minden józan igénynek megfeleljenek.”

„Népünk politikai jogokat élvez s más viszonyok közt él, mint élt csak egy pár évtized előtt. Tudjuk, hogy több ismeretre, nagyobb műveltségre van szüksége, s mi a haza elleni bűnnek tekintenők, népünk oktatását, művelését elhanyagolni.” „Ezen kötelességszerű törekvés bizonyosságát látom ezen törvényjavaslatban. — Ez az első organikus törvény, melyet a magyar országgyűlés közel 80 évi halogatás után a népnevelés ügyében hoz.” „Azért szívesen és komolyan adom a katolikus egyház nevében azon biztatást, hogy mi a legőszintébb készséggel fogunk szövetkezni a kormánnyal a végre, hogy a hazának nemzedékről-nemzedékre vallásos, pallérozott, hivatásukra elkészült, sorsával megelégedett, törvénytisztelő, s hazáért és királyért élni-halni kész polgárokat neveljünk.”

Simor hercegprímás beszédét részletesebben idéztem, mert a magyar katolikus egyház fejének beszéde egyik sarkpontja volt a vitának. — Mint látni fogjuk, a kat. egyház más magas állású funkcionáriusai nem voltak vele egy véleményen.

A következő szónok *Szapáry Gyula* gróf, hevesi főispán, később — Tisza Kálmán után — 3 évig magyar miniszterelnök volt. A javaslat mellett szólt. Kérte, hogy „a községi és az állam által segélyezendő iskolák ne legyenek felekezetiiek.” Követelte, hogy ne csak a tankötelezettség, hanem a népiskolák felállításának szigorú kötelezettsége is mondassék ki, mert a törvény csak így lesz keresztülvihető.

Szapáry Gyula gróf után *Haynald Lajos* kalocsai érsek szólalt fel. Előrebocsátotta, milyen nehéz helyzetben van Eötvös, de különösen a hercegprímás felszólalása után. Nem is szólna, úgymond, „ha ezt a nagy kötelességek nem parancsolnák.” Épen az állam és a népjog szempontjából „nem elég ismerni a jogokat, hanem szükséges, hogy azokkal jól is akarjon élni a nép. Ezért szélesebbnek gondolom a népiskola rendeltetését. Ne csak oktasson, mint a törvényjavaslat címe mondja, hanem neveljen is.” A nevelés jelentőségét méltatva így folytatta beszédét: „Csak azon iskola fogja feladatát kellőleg megoldani, amelyik szüntelen belső és szoros összeköttetésben lévén az egyházzal, ettől nyeri nevelői küldetését, ennek szellemében és segedelmével teljesíti azt; azon iskola, melynek működése összhangzó, egyöntetű, egyszellemű; melyben a tanítás nem gátolja a nevelést; melyben a profán

tárgyakban való oktatás nem zavarja meg a vallás-erkölcsi oktatást, ezzel karöltve jár, ezt támogatja s általa viszont támogattatik. Ezt pedig a közös iskolákban — meggyőződésem szerint — elérni nem lehet: mert jóllehet tartatnak benne vallási- és erkölcstani órák, nincs meg benne a megkívánt összhangzó működés.”

A közös iskolákban — úgy látja — az oktatás lehet vallás vagy felekezet ellenes is. — „S épen azért — vonja le a következményt — a közös iskolák barátja nem vagyok.” „Nyilatkozom tehát elvben a törvényjavaslat ellen; és nemcsak azon kötelességemnél fogva, mellyel egyháznak a közös iskolák által fenyegetett szent ügye iránt tartozom, hanem hazám felvirágzása iránti szívbeli és őszinte részvételemnél fogva is, melynek egyik főfeltételéül a vallás-erkölcsi népnevelést tekintem.”

A katolikus egyház két legfőbb vezetőjének felszólalása jellemzi a vitát s az egyházak felfogását. Félítették egyházuk iskoláit és féltek a nem egyházi hatóság alatt álló közös (községi és állami) iskolák vallásellenes munkájától.

E felszólalás után *Vay Miklós* báró koronaőr, református főrend szolt a javaslat mellett. A többek közt ezt mondta.

„Nekünk protestánsoknak létezésünk, életünk e hazában kettőn alapszik: egyik az autonómia, a másik a közrészvétel.” *Vay Miklós* báró beszédét azért idézem a következőkben bővebben, mert az előbbi két felszólalással szemben a protestáns felfogás kifejezője.

„Midőn ezen törvényjavaslat először megjelent, valósággal meghökkent mindenki. Lehet mondani, hátrált egyet: mert olyan eszme tűnt itt fel, hogy már most más is szóljon az iskola dolgába, mint magunk és hogy ennél fogva a közrészvétel bizonyára lankadni fog, ha másnak is van beleszólása. És mégis mai nap, érettebb megfontolás után azt mondhatjuk, hogy a törvényjavaslatot úgy amint van, elfogadjuk.”. Bár igen sokan lesznek, kik ép úgy ragaszkodnak az autonómiához, amelyért küzdöttek és harcoltak, és azután is fognak küzdeni, és azután is fognak harcolni mellette, és sokan lesznek, akik kárhoztatni fogják e törvényt. És viszont igen sokan lesznek, akik azt fogják mondani, hogy szép mindenesetre, ami e törvényjavaslatban lefektetve van, de ez mind átmeneti epocha, hanem igenis az lett volna helyes, ha a kultusz-miniszter úr fel tudott volna emelkedni az európai kultúra fokára, melyen a törvény állott kezdetén. Miért nem hajtja ezt keresztül? Itt van épen a törvény leggyengébb oldala.” Arra célzott itt a szónok, hogy a miniszter eredeti elgondolásától — a községi és állami iskolák eredeti rendeltetésétől eltért.

„Ha kérdem magamtól, hogy a protestáns autonómia veszít-e ezen törvényjavaslat által? azok után, amiket a miniszter úr előadott, hogy mik az államnak jogai és köteles-

ségei a népnevelés körül, és hogy az állam ezen jogokat gyakorlatba fogja venni: tagadhatlan, hogy e törvényjavaslat némileg gyöngíteni fogja az autonómiát, de nem máról-holnapra, hanem a későbbi idők rovására. Mert vájjon a felekezeti iskola annyira kivetkőztetik-e sarkából, hogy a felekezet semmi jogot sem gyakorolhat, amit eddig gyakorolt? A superintendentia, convent, tractus befolyása is ki van-e zárva? Ha valamely helységben három iskola van, két különböző vallásfelekezeti és egy közös községi, kitől függ ezek felügyelete elsősorban? Azoktól, akiktől eddig függött: felügyel elsősorban a felekezeti iskolára a felekezet, a közöstre pedig, mely az állam segítségével alapított, a község, az állam. Itt tehát teljességgel nincs megsértve az autonómia: mert ezen törvény behozatala mellett el lévén ismerve minden vallásfelekezet egyenlő joga és paritása, *én nem láthatok magam felekezetére nézve legkisebb sérelmet sem.*"

„De menjünk tovább! Meg van-e valahol a vallásos érzület sértve? Nincs, mert ha átveszi is az állam vagy a község a felekezetek iskoláit, a vallásoktatást meghagyja az egyházak kezében.”

Mindezen okoknál fogva pártolja és elfogadja a javaslatot.

Mi okozta azt hogy a protestáns egyházak — bár autonómiájukat féltik — mégis hozzájárultak a javaslathoz. Könnyű megérteni. Egyházközségeik nagy része kicsi, szegény. A tanító fizetése, az iskola fenntartása olyan terheket ró a szegény egyházakra, melyek alatt azok roskodoznak. Nincs egyházi vagyonuk, nem tudnak a gazdag egyházakkal e tekintetben versenyre kelni. Félttek, hogy nagyon lemaradnak. Ennek megakadályozását abban látták, hogy az összes iskolák közösek lesznek, a törvény elgondolása szerint.

Wenckheim László báró nem fogadta el a javaslatot* mert az rendszert újnak, a viszonyokkal nem számolónak és az állam hatalmi beavatkozását túlzottnak tartja.

Pap-Szilágyi József g. k. román püspök a javaslatot elfogadja, „mert a szegény román népnek, melynek egyik főpásztor a vagyok, használni fog. Áldom a nagylelkű és nemeslelkű népet, mely szabadságát s kincsét, felosztja az ország minden lakosságával. Majd midőn azon népek az iskola által a porból és tudatlanságból felemelkednek, akkor fogják bámulni a magyar nemzetnek magas erényét, akkor fogják forróbban szeretni tanulni, akkor fognak óhajtani a magyar nemzettel együtt élni, érte és vele a királyáért s hazájáért, ha kell, meg is halni.”

Ehhez a beszédhez nem is fűzök megjegyzést. Az elmúlt évtizedek megmutatták, hogy a magyar állam nagylelkűsége a nemzetiségeknek, különösen a románoknak mit nyújtott és azért mit kaptunk cserébe.

Eötvös Dénes-beró és *Liptay Béla* báró — különösen ez

utóbbi — nagyobb beszédben a javaslat mellett szóltak, *Kruesz Krizosztom* pannonhalmi főapát ellene szólt. Beszéde filozofikus mélységben, összehasonlító külföldi adatok ismeretében magasan kiemelkedő. Ő is a közös iskolák ellen beszélt.

„Én valóban boldognak érezném magamat, ha ő excellentiája törvényjavaslatához föltétlenül hozzájárulhatnék; de mit tehetek én róla, ha ellene elveim, s hosszú tapasztaláson alapuló meggyőződéselem tiltakoznak!”

„Igaz, hogy ő excellentiája törvényjavaslatában számos pontot találok, melyekért őszinte hálát szavazok; de az összes műben sajátságos vegyülékét látom a régi és új, conservativ és liberális eszméknek, melyek egymás mellett sokáig békességesen nem létezhetnek. E mű ezen sajátságánál fogva azon benyomást tette lelkemre, mintha csak provisorius jelleggel bírna, mintha csak átmeneti híd akarna lenni és pedig az általam helyeselt térről egy másik nem helyesebb térre, a közös iskolákhoz, minek lehetőségét Vay Miklós báró, a koronaőr is előre jelzetté; csak hogy ez nem azért fog történni, mintha ezen átmenet a dolog természetes rendéből következne, hanem azért, mivel az ügy fonala a kormány kezében van, mely mindenesetre veszélyes versenytárs. Idézi Tylor angol államférfiút: „Minden állami intézet, mely az iskola ügyeire nézve az állam által szerveztetett, természeténél fogva támadólag hat: mert lehetetlen, hogy akár magánosokkal, akár társulatokkal mint egyszerű versenytárs haladasson.”

A pannonhalmi főapát széles pedagógiai tudásról tanúsító beszéde után az elnök megkérdezte a főrendi házat, hogy a feliratkozott szónokok nem akarnak-e a szólástól elállani? A következő szónok azt mondta, hogy ő szívesen eláll, ha mások sem fognak felszólalni. Miután nem minden szónok akart a beszédről lemondani, a vita tovább folyt.

Szögyény László főispán az olasz iskolaszervezetet ismertette és elismeréssel emlékezett meg a nemzeti megújulás korának iskolaügyi harcosairól. A javaslatot elfogadta.

Zichy Henrik gróf beszéde mai szemmel nézve azért érdekes, mert azt mondja „ha az állam beavatkozásának gát nem vettetik, eljutunk az iskolákkal a phalansterekhez, de már is látjuk sok helyt a kis földi polgárt már hat éves korában politikai pályáját mint császári vagy királyi iskolás-gyermek megkezdeni és mint kiszolgált *landwehr* befejezni.” „A katolikus egyház a javaslatot azért nem fogadhatja el főként, mert nincs a többi felekezettel egyenrangú autonómiája.”

Tisza *Lajos* bihari főispán a javaslatot elfogadta ugyan, de kijelentette, hogy a hitfelekezeti iskoláknak nem barátja. Jobb szeretné a közös iskolát. Beszédében foglalkozott az iskolaadó kérdésével is. Idézem. „E törvény ellen felhozott még érvül, hogy a népre ezáltal egy újabb teher erőszakol-

tátik, mely ellenszenvet fog szülni. Én, kérem, sokkal többre hogy hihetném, miszerint a nép többsége szívesen ne fogadna oly törvényt, mely neki gyermekei kiművelésére módot nyújt, és hogy azért a teher viselésétől visszariadna. E szerint tehát ez épen a hitfelekezeti iskolák érdekében nagyon üdvös intézmény, mert serkenti a hitfelekezeteket iskoláik gondozására.”

„Még egy megjegyzésem volna — folytatta. Mondatott, hogy az iskola nem egyedül az értelem kifejezésére való, mert mit ér az értelem vallás nélkül? Teljesen helyeslem ezen elvet; de meggyőződésem, hogy minél értelmesebb valaki, annál vallásosabb is lesz s az által, ha a népnek értelmét kifejteni módot nyújtunk, a vallásosságnak is jó szolgálatot teszünk. Megvallom, nem szívesen emlékszem meg azon merész állításról, mely itt mondatott, hogy ezen közös iskolák által megmételtyeztetik a gyermek vallásos érzülete. Még azon idő is eljöhethet, mélt. főrendek, midőn a jelen nemzedék tudatlanul felnővén, számon kérhetné az államtól, hogy a XIX-ik században miért nem gondoskodott az ő taníttatásáról.”

Az általános vita a vége felé közeledett. Két rövidebb felszólalásában *Szapáry István* gróf, *Paaer János* püspök szólt a kérdéshez. Majd *Cziráky János* gróf, a főrendiház már említett hármassbizottságának elnöke szólalt fel. Ő is a közös iskolák ellen volt, melyeket felekezeti jellemről tökéletesen mentesített *közönyös iskoláknak* nevez. Egyébként a hercegprímás felfogásához csatlakozott: a kormány és Eötvös személye iránti tiszteletből a javaslatot elfogadja, de kívánja, hogy a közös iskolák ne valósuljanak meg.

Az általános vita befejezése előtt Eötvös megegyeszer felszólalt. Röviden szólta, főként *Cziráky* és *Haynald* érveivel foglalkozva. Ez utóbbira reflektálva mondta: „Én részemről osztom ő excellentiája azon nézetében, hogy az államnak nagyobb érdeke nincs, mint az, hogy a nép vallásos érzülete semmi által ne sértessék, és ha öngyméltóságának okoskodása a törvényre alkalmazva állana, akkor magam is elállanék az általam beadott törvényjavaslattól.”

„De ő excellentiája következtetésének súlya kettőtől függ: először be kell bizonyítani, hogy a felekezeti iskola már felekezetiessége által elég biztosítékot nyújt a nép vallásos érzelmeinek megerősítésére nézve, másodsor be kell bizonyítani, hogy a nem felekezeti közös iskola, úgy. amint az a törvényben indítványoztatik, csakugyan veszélyeztetik a nép vallásos érzületét.”

„Elméleti okoskodások e kérdéseket nem fogják eldönteni.”

Beszéde megint nagyon mélyenjáró volt. Az iskolák belső életét a tanító személyéhez is hozzákapcsolta. — Szavait így fejezte be: „a nemzet, mely a népnevelés ügyét fő feladatai egyikének ismeri”, — „soha nem fog megfedkezni arról,

hogy a vallásosság a polgári erényeknek legerősebb támasza, és hogy azok, kik saját vallásos kötelességeikhez legszilárdabban ragaszkodnak, leghívebben fognak ragaszkodni a hazához és a haza iránti kötelességeikhez is.”

Felszólalása után az elnök röviden összefoglalta a vita anyagát, s szavazásra tette fel a javaslat általános elfogadását. A többség elfogadta.

A részletes vita is megindult.

Az első tíz szakaszt még az első nap elfogadta a főrendiház.

Másnap, december 2-án folytatódott a vita.

Sokszor csodálatosan nem is lényeges kérdés felett nagy vita indult meg. Így történt a 11. §-nál, melynél Haynald érsek egy szó beszúrását indítványozta. A javaslat itt csak a tanítók választásáról szól, az elbocsáthatásról egy későbbi szakasz intézkedik. Haynald azt indítványozta, hogy a felekezetek „a *tanárokat* és *tanítókat magok választhatják*” mondat végére tétessék oda „és elbocsáthatják.” Ezt az indítványát részletesen megokolta. Néhányan pártolták az indítványt, mások azzal illették Haynaldot, hogy tanítói felett hatalmaskodni szeretne, mint eddig, azután is. 16-an szóltak e szó betoldásához. Maga Eötvös is. A hangulat kezdett paprikás lenni. A vita kb. egy órája tartott, mikor szavazásra került a sor. A többséget nem lehetett megállapítani, névszerinti szavazást történt. Az eredeti szöveget fogadta el a Ház 27 szó-többséggel.

Az 57. §-nál Haynald érsek a vallásos nevelés hatékonyabbá tételére tett javaslatot, illetve módosítást. Ehhez Eötvös is hozzájárult, de a többség nem fogadta el. Ennek nem elvi ellentét volt az oka. A javaslat sürgőssége nem engedte, hogy az ilyen változtatások folytán késedelem álljon be.

A legközelebbi hosszabb vitatkozás abból származott, hogy a polgári fiúiskola tantárgyainak felsorolása után a 78. §-ban az áll, hogy „a közoktatási miniszter állapítja meg azt is, hogy a leányok számára alkotott polgári iskolákban a fentebb elősorolt tárgyak közül melyek hagyassanak el s minő más tantárgyak vétessenek fel azok helyett. „A fiúiskola tárgyai között szerepelvén a „hit- és erkölcsstan” is, óvatosságból azt indítványozta a főrendiházi bizottság, hogy vétessék be a 78. §-ba: a miniszternek legyen joga a tárgyak közül bármelyikét elhagyni „*kivéve a hit- és erkölcsstan*”-t. A vitában Haynald kérte a közbevetési beszúrását, Eötvös kétszer is felszólalt, kérte, hogy maradjon meg a szerkezet, hiszen senki sem gondol a hittan elhagyására. Így is történt. De az itt történtek mutatják az egyházak óvatosságát jogaik biztosítása érdekében.

Még néhány szakaszhoz volt hozzászólás. A szónokok azután elálltak a szőlástól, még egy kis tárgyalás-rendi vita

keletkezeti és a többi szakaszok változtatás nélkül fogadtattak el.

Az ülés jegyzőkönyvét nyomban hitelesítették és átküldték a képviselőháznak. Ez történt december 2-án. December 5-én a törvény szentesített.

A felolvasottak után megállapítható, hogy a javaslatnak csak néhány pontja volt, mely a főrendiház egyházi tagjaiban aggodalmat, félelmet és így ellenkezést váltott ki. A legtöbb elvi és rendelkező részhez alig történt hozzászólás. Az elmúlt évtizedek minden tekintetben helyes gyakorlatot alakítottak ki. Ma sem lehetne mást tenni: a meglévő iskolák kultúr-munkája a nemzeti nevelés egészébe, jellegükre való tekintet nélkül be van kapcsolva. Az állam saját céljainak megvalósítását egységesen kívánja minden népiskolától. De segítően áll a gyengébb iskolafenntartók mellett, akár egyházak, akár községek azok, mert elismeri, hogy munkájuk nélkülözhetetlen részét teszi a nemzetnevelésnek. Ennek kell lenni a további irányzatnak is, s csak az lenne kívánatos, ha az iskolák számának és nívójának emelésében a nemzet teljesítő-képességének legfelső határáig venné ki a részét.

KISS JÓZSEF.